

فقر و نابرابری اجتماعی

(دشته علوم اجتماعی)

محمد جواد زاهدی

سرشناسه	:	زاهدی مازندرانی، محمدجواد، ۱۳۳۲ -
عنوان و نام پدید آور	:	فقر و نابرابری اجتماعی (رشته علوم اجتماعی) / محمدجواد زاهدی؛ ویراستار علمی فرهنگ ارشاد
مشخصات نشر	:	تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	:	یازده، ۱۸۳ ص.
فروست	:	دانشگاه پیام نور؛ ۲۴۹۳. گروه علوم اجتماعی؛ ۱/۷۹.
شابک	:	978 - 964 - 14 - 0540 - 5
وضعیت فهرست نویسی	:	فیپا
یادداشت	:	کتابنامه.
یادداشت	:	نمایه.
موضوع	:	فقر -- آموزش برنامه‌ای
موضوع	:	Poverty -- Programmed instruction
موضوع	:	فقر -- سیاست دولت -- آموزش برنامه‌ای
موضوع	:	Poverty -- Government policy -- Programmed instruction
موضوع	:	فقر -- آزمون‌ها و تمرین‌ها (عالی)
موضوع	:	Poverty -- Examinations, questions, etc. (Higher)
موضوع	:	برابری -- آموزش برنامه‌ای
موضوع	:	Equality -- Programmed instruction
موضوع	:	برابری -- آزمون‌ها و تمرین‌ها (عالی)
موضوع	:	Equality -- Examinations, questions, etc. (Higher)
شناسه افزوده	:	ارشاد، فرهنگ، ۱۳۳۰ - ویراستار
شناسه افزوده	:	دانشگاه پیام نور
شناسه افزوده	:	Payam Noor University
رده بندی کنگره	:	HC۷۹۷۰۷۰۷
رده بندی دیویی	:	۳۳۹/۱۱
شماره کتابشناسی ملی	:	۱۰۰۴

فقر و نابرابری اجتماعی

مؤلف: محمدجواد زاهدی

ویراستار علمی: دکتر فرهنگ ارشاد

تهیه و تولید: دفتر تدوین و تولید کتب و محتوای آمو

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و توزیع دانشگاه پیام ن

شمارگان: ۱۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: چاپ اول شهریور ۱۳۹۸

شابک: ۵-۵۴۰-۱۴-۹۶۴-۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 14 - 0540 - 5

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگان های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید

(کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر محفوظ و متعلق به دانشگاه پیام نور است. تولید، کپی یا غلامبرداری، نشر و ترجمه، چاپ، فهرست، توزیع گسترده، تهیه CD و ... این اثر یا بخشی از آن اعم از متن، طرح پست و روی جلد و... بدون اخذ مجوز کتبی از معاونت فناوری و پژوهش دانشگاه خلاف مقررات و تعرض به حقوق مادی و معنوی دانشگاه است. متخلفین وفق قانون حمایت از مولفان و مصنفان و هنرمندان دارای مسئولیت حقوقی و کیفری بوده و تحت پیگرد قرار می گیرند.)

قیمت: ۲۰۰۰۰۰ ریال

آدرس: فروشگاه مرکزی چاپ و انتشارات دانشگاه پیام‌نور؛ تهران، خیابان شهید رجایی،

نرسیده به تقاطع آزادگان، جنب ورزشگاه پادآوران؛ تلفن: ۵۵۵۰۲۱۰۴ - ۵۵۰۰۹۸۲۸

سایت فروش اینترنتی: <http://digibook.pnu.ac.ir>

فهرست مطالب

پیشگفتار	نه
فصل اول. دلالت‌شناسی فقر و نابرابری	۱
هدف کلی	۱
هدف‌های یادگیری	۱
مقدمه	۲
۱-۱ دلالت‌شناسی فقر	۲
۱-۱-۱ تعریف فقر	۲
۱-۱-۲ انواع فقر	۳
۱-۱-۳ دلالت‌های فقر	۶
۲-۱ دلالت‌شناسی نابرابری	۱۷
۱-۲-۱ دلالت‌های برابری	۱۹
۲-۲-۱ تعریف نابرابری	۲۴
۳-۲-۱ انواع نابرابری	۲۵
۴-۲-۱ دلالت‌های نابرابری	۲۹
خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول	۳۸
فصل دوم. مهم‌ترین بنیان‌های فقر و نابرابری	۴۱
هدف کلی	۴۱
هدف‌های یادگیری	۴۱
مقدمه	۴۱
۱-۲ فرهنگ فقر	۴۲

۴۵	۲-۲ توزیع نامتعادل قدرت
۵۱	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم
۵۳	فصل سوم. رهیافت‌های نظری فقر و نابرابری
۵۳	هدف کلی
۵۳	هدف‌های یادگیری
۵۳	مقدمه
۵۴	۱-۳ رهیافت‌های نظری فقر
۵۵	۱-۱-۳ رویکرد اقتصادی
۵۷	۲-۱-۳ رویکرد سیاسی
۵۷	۳-۱-۳ رویکرد روان‌شناختی
۵۸	۴-۱-۳ رویکرد محیط‌گرایی - بوم‌شناختی (اکولوژیکی)
۶۰	۱-۱-۳ رویکرد فرهنگی
۶۱	۶-۱-۳ رویکرد معین فقر
۶۲	۷-۱-۳ رویکرد کارگری
۶۴	۸-۱-۳ رویکرد ساختار فقر
۶۵	۹-۱-۳ رویکرد محرومیت اجتماعی
۶۷	۱۰-۱-۳ رویکرد طرد اجتماعی
۶۸	۱۱-۱-۳ رویکرد قابلیت
۶۹	۱۲-۱-۳ رویکرد دور تسلسل
۷۰	۱۳-۱-۳ رویکرد فقر - انگ‌زنی - شرمساری
۷۱	۱۴-۱-۳ چرخش فرهنگی، مصرف و طبقه اجتماعی
۷۲	۱۵-۱-۳ دیدگاه خانواده و فشار محیط
۷۳	۱۶-۱-۳ دیدگاه آسیب‌پذیری نسبت به فقر
۷۳	۱۷-۱-۳ دیدگاه سرمایه‌داری، تغییر بازار کار و فقر
۷۴	۲-۳ رهیافت‌های نظری نابرابری
۷۴	۱-۲-۳ رویکردهای کارکردگرایانه به نابرابری
۷۸	۲-۲-۳ رویکردهای تضادگرایانه به نابرابری
۸۳	۳-۲-۳ رویکردهای تلفیقی به نابرابری
۹۶	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم
۹۹	فصل چهارم. جهانی شدن و مسئله فقر و نابرابری
۹۹	هدف کلی
۹۹	هدف‌های یادگیری
۹۹	مقدمه
۱۰۰	۱-۴ خاستگاه جهانی شدن

۱۰۲	۲-۴ تحول دلالت و مفهوم جهانی شدن
۱۰۳	۱-۲-۴ جریان‌های اندیشگی
۱۰۴	۲-۲-۴ دوره‌بندی تاریخی
۱۰۸	۳-۴ جهانی شدن و فقر و نابرابری
۱۰۸	۱-۳-۴ رویکرد رادیکال
۱۱۰	۲-۳-۴ رویکرد محافظه‌کار
۱۱۲	۳-۳-۴ رویکرد میانه
۱۱۳	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم
۱۱۵	فصل پنجم. راه‌بردها و شاخص‌های سنجش فقر و نابرابری
۱۱۵	هدف کلی
۱۱۵	هدف‌های یادگیری
۱۱۵	مقدمه
۱۱۶	۱-۵ رویکردهای سنجش فقر و نابرابری
۱۱۶	۱-۱-۵ رویکرد سنجش راه
۱۱۷	۲-۱-۵ رویکرد بررسی الگوی مصرف و تغذیه
۱۱۹	۳-۱-۵ رویکرد تعیین خطوط فقر
۱۲۱	۴-۱-۵ ارزیابی میزان شیوع فقر بدون سلب خوار
۱۲۳	۵-۱-۵ رویکرد آزمون وسع
۱۲۴	۶-۱-۵ رویکرد مشارکتی در سنجش فقر
۱۲۵	۷-۱-۵ رویکرد توسعه‌ای ترکیبی
۱۲۶	۲-۵ شاخص‌های اندازه‌گیری فقر و نابرابری
۱۲۶	۱-۲-۵ شاخص‌های کمی
۱۲۷	۲-۲-۵ شاخص‌های اجتماعی
۱۳۳	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم
۱۳۵	فصل ششم. سیاست‌های کاهش فقر و نابرابری و تجارب جهانی
۱۳۵	هدف کلی
۱۳۵	هدف‌های یادگیری
۱۳۵	مقدمه
۱۳۶	۱-۶ سیاست‌های کاهش فقر و نابرابری
۱۳۶	۱-۱-۶ نوسازی
۱۳۹	۲-۱-۶ توسعه‌گرایی
۱۴۱	۳-۱-۶ رویکرد تعدیل ساختاری
۱۴۱	۴-۱-۶ رویکردهای انتقادی
۱۴۴	۵-۱-۶ رویکرد اجتماع‌محور

۱۴۶	۶-۱-۶ رویکرد توسعه اجتماعی
۱۴۷	۷-۱-۶ رویکرد نئولیبرالیسم
۱۴۸	۲-۶ چند تجربه جهانی کاهش فقر و نابرابری
۱۴۸	۱-۲-۶ اندونزی
۱۵۰	۲-۲-۶ بنگلادش
۱۵۰	۳-۲-۶ مصر
۱۵۲	۳-۶ سیاست‌های کاهش فقر و نابرابری در ایران
۱۵۲	۱-۳-۶ برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی ایران
۱۵۶	۲-۳-۶ بررسی عملکرد برنامه‌های توسعه
۱۶۴	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل ششم
۱۶۷	پاسخ‌نامه خودآزمایی‌های چهارگزینه‌ای
۱۶۹	فهرست منابع
۱۷۹	نمایه

پیشگفتار

سالینز (۱۹۷۲) در کتاب «اقتصاد عصر سنگ» می‌نویسد: فقر محدودیت مواد و کالاها و صرفاً رابطه‌ای بین اهداف و ابزارها نیست؛ بلکه رابطه‌ای بین انسان‌هاست. فقر پایگاهی اجتماعی است که به صورت تمامی دشمنان بین طبقات رشد کرده است. لاین نیز معتقد است: واژه فقر خودبه‌خود مفهوم نابرابری را به ذهن خطور می‌دهد چرا که فقراً کسانی هستند که بیش از دیگران از توزیع نابرابر ثروت زیان دیده‌اند (لاین، ۱۳۵۹: ۷). از این رو می‌توان گفت که رابطه‌ای تنگاتنگ و در هم تنیده‌ای بین فقر و نابرابری وجود دارد. فقر حاصل تخصیص و توزیع نابرابر ثروت است. این که منابع چگونه و بین چه کسانی توزیع شود، سهم اصلی را در شکل‌گیری فقر دارد. فقر در جوامع نابرابرتر شایع‌تر است و تقریباً همه مسائل شایع در پایین‌ترین درجه‌های این گونه جوامع متداول‌ترند» (ویلکینسون و پیکت، ۱۳۹۳: ۲۹).

این واقعیت که امروزه میلیون‌ها نفر از مردم جهان در محرومیت و فقری نکت‌بار زندگی می‌کنند و اغلب جوامع، کم و بیش نابرابری در ابعاد مطلوبیت‌های کمی و ابزاری (ثروت و درآمد)، مطلوبیت‌های کیفی و ذاتی (احترام و منزلت) و مطلوبیت‌های ربطی^۱ (قدرت) را به‌گونه‌ای تجربه می‌کنند (همیلتون و هارشیوکس، ۱۹۸۷) حاکی از آن است که باید فقر و نابرابری را به‌مثابه مسائلی نگرینست که در خور توجه‌اند و این مهم حاصل نمی‌شود مگر از طریق شناخت عمیق

آن‌ها و شناسایی سازوکارهایی که منجر به ایجاد تله فقر و نابرابری می‌شوند. هدف کتاب حاضر که برای درس «فقر و نابرابری اجتماعی» در دوره کارشناسی رشته علوم اجتماعی تألیف شده، نیز در همین راستاست.

کتاب شامل شش فصل است: در فصل اول ذیل عنوان «دلالت‌شناسی فقر و نابرابری» ابتدا به دلالت‌شناسی فقر پرداخته شده است بدین منظور ابتدا تعریف فقر و بررسی انواع آن ارائه شده در ادامه به کنکاش مفهومی و بررسی دلالت‌های عمیق‌تر مفهوم فقر پرداخته شده و درباره این موضوع بحث شده که در جهان کنونی مسئله فقر چگونه بازنمایی می‌شود. در ادامه فصل جهت بازنمایی معنایی نابرابری ابتدا به دوگانه برابری و نابرابری و دلالت‌شناسی برابری پرداخته شده، سپس تعریف نابرابری، انواع آن و در نهایت دلالت معنایی نابرابری بررسی شده است.

فصل دوم ذیل عنوان «بنیان‌های فقر و نابرابری»، به مسئله فرهنگ فقر به مثابه محوری‌ترین بنیان فقر و مسئله توزیع نامتعادلی قدرت در جامعه به مثابه محوری‌ترین بنیان نابرابری‌های اجتماعی می‌پردازد.

در فصل سوم ذیل عنوان «کشف‌های نظری فقر و نابرابری»، به منظور آشنایی با نظریه‌های مطرح در حوزه فقر و نابرابری، ابتدا رویکردهای مختلف مطرح شده در زمینه پدیده فقر مورد بررسی قرار گرفته و سپس به آراء اندیشمندان مختلف در قالب سه رویکرد کارکردی، تضادی و تلفیقی به مسئله نابرابری پرداخته شده است.

در فصل چهارم ذیل عنوان «جهانی‌شدن و مسئله فقر و نابرابری» با توجه به اهمیت موضوع جهانی‌شدن در این فصل ابتدا خاستگاه جهانی‌شدن و تحول دلالت و مفهوم آن مطرح شده و سپس بحث جهانی‌شدن و فقر و نابرابری مورد توجه قرار گرفته است.

فصل پنجم با عنوان «رویکردها و روش‌های سنجش فقر و نابرابری» ابتدا به رویکردهای سنجش فقر و نابرابری می‌پردازد و سپس روش‌های سنجش فقر و نابرابری مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

و بالاخره در فصل پایانی کتاب (فصل ششم) ذیل «سیاست‌های کاهش فقر و نابرابری و تجارب جهانی» برای آشنایی با سیاست‌های کاهش فقر و نابرابری به رویکردهای مطرح در این حوزه که بعضاً نظری نیز هستند، اشاره شده است. سپس به

تجارب جهانی و همچنین به سیاست‌گذاری در کشور در زمینه کاهش فقر و نابرابری اشاره شده و عملکرد این سیاست‌ها به تصویر کشیده شده است.

همکار پرتلاش و دانش‌پژوهم دکتر پروین علی‌پور بر من منت گذارده و در همه مراحل تهیه و تدوین این کتاب نویسنده را از پیشنهادهای سازنده و همکاری‌های ثمربخش و بی‌دریغ بهره‌مند ساخته است. لذا بر خود فرض می‌دانم که به سهم بزرگ و تعیین‌کننده ایشان در آماده‌کردن این کتاب اشاره کرده و بدین‌وسیله از ایشان سپاسگزاری کنم. همچنین لازم است که از همکاران محترم در دفتر تدوین و تولید منابع درسی دانشگاه پیام‌نور به‌ویژه همکار ارجمند جناب آقای دکتر مهران فرج‌اللهی رئیس محترم آن دفتر و استاد خانم مینا حاجی‌انزهائی مسئول محترم اداره نظارت بر فرایند تألیف کتاب تشکر و قدردانی کنم. از استاد ارجمند جناب آقای دکتر فرهنگ ارشاد که زحمت ویرایش علمی کتاب را بر عهده داشتند و از همکاران گرامی گروه علوم اجتماعی دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی دانشگاه پیام‌نور کمال تشکر را دارم.

محمدجواد زاهدی

عضو هیئت علمی گروه علوم اجتماعی دانشگاه پیام‌نور